

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРІАЛИ

ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**«БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ: ІСТОРИЧНА ПОСТАТЬ
У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ»,
присвяченої 425-й річниці від дня народження гетьмана**

(14 травня 2021 року)

Харків – 2021

УДК 94 (477)
ББ 63.3 (4Укр)46
Х65

*Затверджено Вченою Радою історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
Протокол № 9 від 26.04. 2021 року*

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 425-й річниці від дня народження гетьмана. – Харків ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. – 219 с.

Редакційна колегія:

Гончарова О. С., канд. іст. наук, доцент, зав. кафедри історії України
Луценко М. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Єгоршина О. О., ст. лаборант кафедри історії України

Збірник складено з тез доповідей, виголошених 14 травня 2021 р. під час роботи Всеукраїнської наукової конференції «Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення», присвяченої 425-й річниці від дня народження гетьмана. Тематика статей презентує широкий спектр актуальних питань із життя, політичної, дипломатичної діяльності видатного гетьмана – Богдана Хмельницького та козацького руху на теренах України.

Видання розраховане на науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією України.

Тексти подаються в авторській редакції. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

©Автори публікацій, 2021
© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2021

ЗМІСТ

Brahina T., Brahin Y. Батулина Ю.С.	The memorialization of B. Khmelnytsky by means of fine arts in XIX century Основні підсумки політики Богдана Хмельницького.....	5 7
Бутова Є. М.	Концепції державного устрою під керівництвом Богдана Хмельницького.....	10
Гак О. М.	Дипломатична стратегія Богдана Хмельницького.....	16
Гончарова О.С.	Молдавський вектор зовнішньої політики української козацької держави 1648-1657 років...	19
Горпинко О. С.	Веб-музей «Українське козацтво у творах живопису та графіки».....	28
Дьякова О. В., Жилін С. В. Євсєєв С.Є.	Висвітлення постаті Богдана Хмельницького у сучасному освітньому процесі..... Історіографія кінця XIX – початку XX ст. про тюркські корені козацтва.....	37 42
Євсєєв С.Є., Іващенко М.В. Журавльов Ю.В.	Благодійна діяльність української козацької старшини середини XVII–XVIII ст..... Громадська наукова організація «Харківський науково-дослідний інститут українознавства та козацтва»: двадцять років наукової та громадської діяльності.....	49 53
Кіпенський А. В.	Академія військово-історичних наук і козацтва: сім років громадської діяльності задля майбутнього.....	63
Кошкіна О. І. Курилко Д. Г.	Повсякденний побут жінок у козацькій Україні... Причини Української національної революції XVII ст.....	72 75
Лапченко А. С.	Особливості висвітлення постаті Богдана Хмельницького у сучасній українській історіографії.....	78
Лисюк Н. В.	«Тії слави козацької повік не забудем!»: козацька тематика в творчості Т. Г. Шевченка....	81
Луценко М.В.	Державотворчі процеси в політиці Богдана Хмельницького.....	90
Лялюк І. М.	Постать гетьмана Івана Мазепи та оцінка його діяльності в поемі Дж. Г. Байрона «Мазепа».....	95
Мартінова І.С.	Османський вектор зовнішньої політика Б. Хмельницького в сучасній українській історіографії.....	103
Микитюк С.О.	Особливості організації чумацького промислу	

Гончарова О.С.

канд. іст. наук, доц., доцент кафедри історії України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С.Сковороди

МОЛДАВСЬКИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1648-1657 РОКІВ

У середині XVII ст. на арену суспільно-політичного життя Південно-Східної Європи виступила особа, яка нікому раніше не була відома. Це Богдан Хмельницький. Очолена ним національно-визвольна війна українського народу за своє визволення з під влади Речі Посполитої справила значний вплив на розвиток багатьох країн. Менше ніж за десять років Гетьманові вдалося вивести державу з небуття й встановити дипломатичні стосунки з Кримом, Туреччиною, Московським князівством, Семигороддям, Швецією, Бранденбургом. Значне місце в системі міжнародних відносин козацької держави відводилось й Молдавії, яка була васалом Османської імперії, безпосередньо межувала з новоутвореною Українською козацькою державою, а отже могла бути потенційним союзником чи ворогом.

Національно-визвольній війні та постаті самого Богдана Хмельницького присвячено багато праць як українських, так і зарубіжних науковців. Вагомий внесок у висвітлення проблеми зробили М. Костомаров [6], І. Крип'якевич [7], В. Смолій, В. Степанков [10]. Міжнародні аспекти національно-визвольної війни знайшли відображення в працях В. Верстюка [2], А. Герасимовича [3], В. Голобуцького [4], А. Зякуна [5], Т. Чухліба [11]. Окремі аспекти взаємин козацької держави з Молдавією розкриваються в роботі Е. Байдауса [1]. Не зважаючи на досить ґрунтовне дослідження національно-визвольної боротьби українського народу 1648-1657 рр. та її зовнішньополітичного аспекту

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

відносини Війська Запорозького з Молдавію потребують більш детального вивчення.

Починаючи з 1648 р. Богдан Хмельницький робив спроби, через посередництво турецького султана Мехмеда IV, схилити на свій бік васала Османської імперії Василя Лупула до встановлення добросусідських відносин з Україною. Проте останній весь час ухилявся від цієї пропозиції. У складній міжнародній обстановці, у якій опинилась козацька держава в 1650 р., Богдан Хмельницький змушений був прийняти пропозицію калги Крим-Гірея вчинити похід на Молдавію [6, с. 43]. Приводом для походу була помста молдавському господарю за його напад на кримських татар 1649 року. Причиною долучення Богдана Хмельницького до цього походу було бажання позбавити Річ Посполиту важливого союзника, території якого безпосередньо межували з козацькими. Деякі дослідники вказують ще й на те, що у контексті молдавської політики Хмельницький проводив ідею утвердження нової української династії від пануючого дому молдавського господаря Василя Лупула. Зокрема В. Потульницький зазначає, що на той час існували лише дві країни з православною законною династією, які могли, б дати династичну легітимність новій східнохристиянській державі – Війську Запорозькому. Це – Молдавія та Московія [9, с. 8]. Найбільш ймовірно реалізувати цей план можна було саме за рахунок Молдавії.

У середині серпня 1650 р. Богдан Хмельницький стояв під Уманню. Тут гетьман збирав свої війська й чекав на підхід орди з ханом Крим-Гіреєм III. На початку вересня 1650 р. близько 30 тис. українських і 30 тис. татарських вояків переправилися в околицях м. Ямпіль через р. Дністер. Залишивши тут 2 полки, гетьман став табором біля р. Владник, а Крим-Гірей – на Цецорському полі (с. Цецори поблизу м. Ясси, на березі р. Прут, притоці Дунаю; нині в Румунії). Передові підрозділи українців і татар оволоділи Яссами [4, с. 217]. Молдавський господар В. Лупу вимушений був укласти договір про політичний союз з Українською козацькою державою, що передбачав військово-політичну

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

підтримку Молдавією козацької України у її боротьбі з Польщею та згоду господаря на шлюб доньки Розанди зі старшим сином Б. Хмельницького – Тимошем [6, с. 43]. Це б дало змогу породичатися з впливовою родиною Радзивіллів (старша дочка В. Лупула була одружена з Я. Радзивіллом) і тим самим убезпечити північні кордони Гетьманщини від нападів з боку Литви [2, с. 151]. Спроба гетьмана породичатися з князівським родом Молдавії мала на меті підняти свій рід до монархічного. Окрім того, шлюбом сина з Роксандою гетьман піднімав міжнародний авторитет Української держави, зміцнював позиції України в Подунав'ї та на Балканах, врешті позбавляв Річ Посполиту її союзника. Гетьман хотів, щоб Тиміш Хмельницький або його майбутні сини (саме вони були б цілком визнаними «принцями крові») панували у Молдавії, Василю Лупу планувалося віддати трансільванський престол, а у Валахії посадити майбутнього зятя (одну із своїх дочок гетьман хотів віддати за Михайла – родича Лупу, сина одного з валаських господарів) [8, с. 22].

23 жовтня до Чигирини приїхали представники молдавського господаря Василя Лупу – сучавський митрополит і Чеголя Спатар, які, очевидно, обговорювали питання майбутнього шлюбу Тимоша та Розанди. 28 жовтня Богдан Хмельницький відпустив до Ясс молдавських послів, з котрими домовився про термін весілля: у третю неділю після Різдва Христового, тобто 18 січня 1651 р. Польська дипломатія виявила надзвичайну активність, щоб не допустити можливого українсько-молдавського союзу, зокрема було відправлено посольство до Стамбула, щоб умовити султана не підтримувати Богдана Хмельницького і заборонити шлюб його сина з Розандою. Султан і хан насторожено сприйняли перспективу зростання ролі України в цьому регіоні [10, с. 141]. Василь Лупу не міг не враховувати всіх цих небезпек і після відходу союзників з Молдавії всіляко затягував реалізацію пункту договору про весілля, тим більше, що на руку й серце красуні Розанди претендували такі магнати Речі Посполитої, як брацлавський воєвода Петро Потоцький, князь Данило Вишневецький, навіть сам польний гетьман коронний Марцін

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

Калиновський. Коронний гетьман М. Калиновський послав Василеві Лупу допомогу, тиснув по дипломатичних каналах на Богдана Хмельницького. Тож молдавський господар продовжував, посиляючись на можливі перепони з боку турецького султана і на несприятливі обставини, затягувати час. Не допомагали й погрози Богдана Хмельницького, який навіть обіцяв стерти молдавського господаря в порошок. В. Лупу чекав, чим закінчиться чергова польсько-українська кампанія.

Оскільки Лупу зволікав час і далі, гетьман вирішив примусити його виконати умови Яського договору. Більшість дослідників вважає, що це рішення Б. Хмельницького було помилковим. Зокрема В. Смолій, В. Степанков зазначають, що гетьман «не врахував належним чином негативних наслідків втручання у розстановку політичних сил у цьому регіоні, що могло швидко перекинути потенційних союзників (Валахію й Трансільванію) у супротивний табір [10, с. 317]. М. Басараб (господар Валахії) та Дьєрдь II Ракоці (князь Трансільванії) вороже поставилися до шлюбу Тимоша з Розандою, вбачаючи в ньому загрозу своїм інтересам. Окрім того, Богдан Хмельницький явно недооцінив підступність і політичний авантюризм молдавського господаря, який також прагнув поширення свого впливу на сусідні країни. Богдан Хмельницький направляє козацький загін до Молдавії. На шляху українських військ, у складі яких був і Тиміш Хмельницький, стояли коронні війська на чолі з М. Калиновським. У ході генеральної битви під Батогом (1-2 червня 1652 р.) польське військо було дощенту розгромлене, а сам Калиновський загинув. Після перемоги, війська Б. Хмельницького обложили Кам'янець-Подільський, оволодіння яким дало б можливість встановити контроль над усією територією Поділля. Хоча облога й затяглася та закінчилася безрезультатно, але шлях на Молдавію було відкрито [1, с. 251]. Богдан Хмельницький тут же послав до Ясс свого представника Іллю Мануйлова з вимогою, щоб В. Лупу врешті погодився на негайний шлюб своєї доньки з Тимошем. Молдавський господар знову був змушений капітулювати і послав свого племінника заручником у Чигирин.

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

Приблизно тоді ж (15 серпня 1652 р.) він надіслав запрошення на весілля почесним гостям. Тиміш Хмельницький негайно вирушив до молдавської столиці. 29 серпня 1652 р. розпочалися переговори. Вони проходили в напруженій атмосфері, але згодом усе було вирішено у добросусідському дусі, і обидві сторони зійшлися на тому, що довгоочікуване весілля і українсько-молдавський союз підуть на користь обом державам. У серпні 1652 р. відбулося довгоочікуване весілля Тимоша з Розандою [5, с. 267].

Активні дипломатичні дії гетьмана України викликали занепокоєння серед панівних кіл Речі Посполитої, імперії Габсбургів, Трансільванії, Валахії та Кримського ханства. Вони стали підбурювати молдавську опозицію до виступу проти Лупу, що й сталося наприкінці березня 1653 року. Внаслідок державного перевороту молдавський престол посів Георгій Стефан, а Василь Лупу з дружиною і сім'єю мусив тікати з Ясс до Кам'янця-Подільського. Перед цим Лупу встиг направити до Богдана й Тимоша Хмельницьких прохання про допомогу. Богдан Хмельницький прагнув зберегти молдавський престол за В. Лупу. 9 квітня 1653 р., Б. Хмельницький послав молдавському володарю на допомогу 4 полки (8 тис. козаків) під проводом Т. Хмельницького. В. Смолій і В. Степанков вважають, що намір Богдана Хмельницького відновити свого свата на престолі «був серйозною політичною помилкою, оскільки не лише втягнув Україну в гостру конфронтацію з Валахією й Трансільванією, а й підштовхнув їхніх правителів до укладення воєнного союзу з Річчю Посполитою, що різко погіршило міжнародне становище козацької держави. Хмельницький припустився й іншого прорахунку, поставивши на чолі Брацлавського, Кальницького, Корсунського та Уманського полків свого сина Тимофія, який, крім особистої хоробрості, ще не мав достатнього досвіду полководця й вирізнявся надмірним честолюбством, упертістю й запальністю» [10, с. 317].

Спочатку кампанія складалася сприятливо для українських військ. По дорозі до них приєдналися 2 тис. подільських опришків. До корпусу долучився

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

також ногайський мурза Оксакал з невеликим загоном (2000 ординців), яким за участь у поході заплатив Лупу. 1 травня українці розгромили під Яссами 20-тис. молдавсько-трансильванське військо [11, с. 107]. Відновивши владу, В. Лупу вирішив захопити Волощину й схилив до цієї авантюри Т. Хмельницького. Тиміш не дуже дослухався до порад досвідчених українських полковників й вирішив розбити Матія Басараба попри те, що останній пропонував козакам великі гроші за відмову від походу. 11 травня українсько-молдавська армія виступила в похід. Вона нараховувала насамперед 12 тисяч козаків на чолі з Іваном Богуном та Тимошем Носачем і 2 тисячі подільських опришків на чолі з Гречкою; були присутні також молдавські, в т. ч. й німецькі, частини, де зібралося 8 тисяч вояків. Армія перемогла 22 травня під Фокшанами (нині місто в Румунії) підрозділи волохів, але у вирішальній битві 27 травня біля с. Фінти зазнала поразки. Т. Хмельницький змушений був відступити до України [4, с. 212].

У середині липня В. Лупу на молдавському престолі знову потіснив Георгій Стефан, якому допоміг трансильванський князь Дьєрдь II Ракоці. Втративши владу, В. Лупу знову запросив допомоги у Богдана Хмельницького. Гетьман не утримався від нового походу, незважаючи на те, що підтримка Лупу в таких умовах і в такий спосіб консолідує союз проти нього Молдавії, Валахії й Трансильванії, які об'єктивно ставали союзниками Речі Посполитої. Гетьман, певно, вважав, що допомога родичу й збереження українсько-молдавського союзу за сприятливих умов, насамперед у разі успіху воєнного походу, змусять Валахію й Трансильванію переглянути свою зовнішню політику [3, с. 15]. На карту було поставлено дуже багато. Гетьман послав на початку серпня 1653 р. 8-9 тис. вояків з Т. Хмельницьким, котрі близько 16 серпня увійшли до м. Сучава. 21 серпня їх оточило 20-тис. молдавсько-польсько-трансильванське військо. Почалася облога. У місті став гостро відчуватися брак води, провіанту й фуражу. Чисельність війська союзників зросла до 30 тис. осіб. Але козаки, хоч і musiли їсти кінську шкіру, трималися стійко, сподіваючись на допомогу

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

від гетьмана, який дійсно уже вирушив у похід. Попри смерть Т. Хмельницького (близько 12 вересня) українці мужньо відбивали приступи. Щоб запобігти смерті від голоду чи від ударів переважаючих ворожих сил, козаки почали мирні переговори. 9 жовтня вони домоглися угоди про почесну капітуляцію: козакам (їх залишилось понад 4000) гарантувалося не тільки життя, але й вільний вихід із Сучави і повернення в Україну із зброєю, включно з гарматами і прапорами [6, с. 54]. Це й було вчинено. На початку другої декади жовтня зі зброєю в руках і тілом Т. Хмельницького вони вирушили в Україну [7, с. 341]. Не мали успіху й дипломатичні зусилля українського уряду в Стамбулі, спрямовані на повернення до влади В. Лупу. Порта застерегла гетьмана від втручання у молдавські справи [3, с. 16].

Зі смертю Тимоша Богдан Хмельницький змінив свої плани щодо Молдавії щодо перетворення її на свого союзника. Не зважаючи на це, відносини країни підтримували і надалі. Георгій Стефан намагався встановити добросусідські відносини з гетьманом та залучитися його підтримкою у боротьбі з Кримським ханством та Туреччиною. В липні-серпні 1654 р. в Яссах були проведені переговори з українськими послами Д. Лисовцем та В. Іскрицьким, які завершилися поновленням дипломатичних відносин двох держав [11, с. 112].

Таким чином, головним завданням у ході реалізації молдавського вектору зовнішньої політики було схилити молдавського господаря Василя Лупула до військово-політичного союзу з козаками і відмову князівства від підтримки Речі Посполитої. У разі успішної реалізації плану відкривалися гарні перспективи. Серед них – можливість породичатись з монаршими родинами Європи, зблизитись у відносинах з іншими придунайськими державами, можливість схилити на свій бік володаря Великого Князівства Литовського Януша Радзивіла тощо. Але, на жаль, виконати ці плани вдалося лише частково. Молдавський проект вимагав великого напруження зусиль козацької держави. Якщо козакам спочатку щастило, то в 1653 р. вони зазнають поразки під

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

Тарговищем, а в вересні під час облоги Сучави гине син гетьмана Тиміш. Фактично ця подія призвела до того, що гетьман відмовляється від реалізації молдавського проекту і відтепер відносинам з князівством надається другорядне значення.

Література:

1. Байдаус Э. Штрихи к политическому портрету Б.Хмельницкого в контексте молдавско-украинских отношений (1648–1653 гг.). *Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI–XVIII ст.* К., 2000. С. 249-256.
2. Верстюк В. Діяльність Б. Хмельницького по створенню антипольської коаліції в оцінці М. Косьомарова. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* 2017. Т. 27. С. 146-159.
3. Герасимович А.М., Макаrchук В.С. Маловідомі сторінки дипломатії Богдана Хмельницького. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2008. Вип. 2. С. 8-17.
4. Голобуцкий В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа. 1648-1654 гг. К.: Государственное издательство политической литературы УССР, 1962. 360 с.
5. Зякун А. І. Західноєвропейська дипломатія та національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства.* К.: Фоліант, 2006. Т. XII. С. 263-269.
6. Костомаров М.І. Богдан Хмельницький: Іст. нарис: Для сер. та ст. шк. віку / [Упоряд. і передм. В.О.Замлинського]. К.: Веселка, 1992. 93 с.
7. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. Львів : Світ, 1990. 408 с.
8. Мицик Ю. Тиміш та Юрій Хмельницькі. Харків: ПрАТ «ХКФ «Глобус», 2018. 128 с.

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

9. Потульницький В. А. Щодо дослідницьких пріоритетів у справі створення нового академічного синтезу української історії в контексті історії світової. Український історичний журнал. 2014. № 1. С. 4-20.
10. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). К.: Либідь, 1995. 624 с.
11. Чухліб Т. В. Український гетьманат : проблеми міжнародного утвердження. К. : Наш час, 2007. 156 с.